

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ

О.С. Онищенко

*здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Ст. 56 Конституції України зазначено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1, с.148].

Однією із загальних конституційних засад є відповідальність держави перед людиною (ст.3 Конституції України), яка ґрунтується на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, зокрема, на тих, що втілені в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, розробленої VII Конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (1985 р.). Резолюція 40 сесії Генеральної Асамблеї ООН рекомендувала державам – членам ООН включити в національні закони норми, які забороняють зловживання владою і передбачають засоби захисту для жертв таких зловживань. Згідно з Декларацією під терміном «жертва» слід розуміти осіб, яким індивідуально чи колективно (певній групі) була завдана шкода, включаючи тілесні ушкодження, емоційні страждання, матеріальна шкода або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, які порушують чинні національні кримінальні закони, включаючи ті, що забороняють злочинне зловживання владою або є порушенням міжнародно-визнаних норм захисту прав людини (ст.1 та 18 Декларації) [2].

Загальноконституційні засади відносин між державою та громадянином, зокрема щодо відповідальності держави, втілено в конституційні та цивільно-правові норми – ст.56 Конституції України, ст.ст. 1173–1176 Цивільного кодексу України, а також у інших нормативно-правових актах.

Так, відповідно до цивільного законодавства, право на відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, виникає в разі постановлення судом виправдувального вироку, скасування незаконного вироку суду, закриття кримінальної справи органом попереднього (досудового) слідства, а також у разі закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення. При цьому відшкодування такої шкоди здійснюється державою у повному обсязі та незалежно від вини посадових і службових осіб названих органів. Крім цього, цивільним законодав-

ством передбачено випадки, коли право на відшкодування шкоди не виникає. Зокрема, це стосується тих фізичних осіб, які шляхом самообмови перешкоджали з'ясуванню істини і цим сприяли незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт. Також право на відшкодування ні майнової, ні моральної шкоди не виникає, якщо кримінальну справу закрито на підставі закону про амністію або акта про помидування [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі відшкодування шкоди в деліктних зобов'язаннях присвячені праці вчених-правознавців: М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, Б.Т. Безлепкіна, І.А. Бірюкова, Г.М. Белякової, Д.В. Бобрової, О.В. Дзери, Т.Н. Добровольської, Г.В. Єрьоменко, Ю.О. Заїки, Т.І. Ілларионової, Ю.М. Козлова, О.О. Красавчикова, В.В. Лазарева, О.О. Лов'яка, М.С. Малєїна, М.Ф. Маслова, Г.К. Матвєєва, Ю.Г. Матвєєва, Н.І. Мірошникової, І.С. Ніжинської, В.Т. Нора, О.А. Підпригори, Л.А. Прокудіної, І.Б.Протаса, А.М. Савицької, В.Т. Смирнова, А.О. Собчака, Р.О. Стефанчука, В.О. Тархова, І.С. Тімуш, М.М. Фролова, Р.О. Халфіної, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, С.І. Шимон та ін. Проте, більшість робіт вказаних авторів присвячені дослідженню загальних питань цивільно-правового регулювання відносин з відшкодування шкоди, тоді, як питання відшкодування моральної шкоди залишається малодослідженим.

Мета статті полягає у встановленні правової природи відносин з відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, аналізі правової регламентації порядку відшкодування моральної шкоди, завданої таким видом деліктів.

Основні результати дослідження. Поняття моральної шкоди визначено у частинах 5, 6 ст.4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», де визначено, що «відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. Моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру» [4].

Тобто, під моральною шкодою розуміються страждання (як фізичні, так і моральні) і моральні втрати особи. Обов'язковою умовою відповідно до змісту ст.4 вказаного Закону є наслідки таких страждань і моральної втрати, які полягають у: порушенні нормальних життєвих зв'язків особи і додаткових зусиль для організації свого життя; погіршення або позбавлення реалізації

потерпілим своїх звичок і здібностей; погіршення відносин з оточуючими людьми; інші негативні наслідки морального характеру. Такі наслідки можуть бути найрізноманітнішими, і у кожному випадку повинні бути встановлені судом. Зокрема, до таких інших негативних наслідків морального характеру можна віднести: 1) депресія, яка виникла у потерпілого внаслідок його незаконного засудження; 2) апатія, що означає хворобливий стан, який характеризується байдужим ставленням до навколишнього, зникненням зовнішніх проявів емоційних реакцій, розчарування у житті тощо.

Способи відшкодування моральної шкоди, завданої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності визначені у статтях 11, 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». Виходячи з аналізу даних норм, існують два способи компенсації моральної шкоди:

1). Публікація у засобах масової інформації відомостей, які реабілітують громадянина. Даний спосіб компенсації моральної шкоди застосовується у випадку, якщо відомості про засудження або притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього запобіжного заходу взяття під варту чи накладення на нього адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт були поширені в засобах масової інформації. У даному випадку вимога про зобов'язання спростування таких відомостей буде направлена до засобів масової інформації.

2). Компенсація моральної шкоди у грошовій формі. На відміну від Цивільного кодексу України, закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» закріплює норму, яка встановлює мінімальний розмір такої компенсації, який становить одну мінімальну заробітну плату за один місяць незаконного перебування під слідством або судом. Період часу незаконного перебування громадянина під слідством можна вважати час з моменту порушення кримінальної справи щодо такого громадянина до моменту передачі справи з обвинувальним висновком до суду. Час незаконного перебування громадянина під судом розпочинається з моменту призначення справи до судового розгляду та закінчується моментом винесення вироку.

Встановлений законодавцем мінімальний розмір грошової компенсації за моральну шкоду внаслідок незаконного перебування особи під слідством або судом, який прив'язаний до мінімальної заробітної плати, на нашу думку, необґрунтований. Адже немає зв'язку між мінімальною заробітною платою і завданою особі моральною шкодою. Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт) (ст.5 Кодексу законів про працю України; ст.3 Закону України «Про оплату праці»). З нашої точки зору, мінімальний розмір компенсації за моральну шкоду визначати у законодавстві не потрібно, оскільки немає загальноприйнятих наукових методик визначення

розміру компенсації моральної шкоди, її критеріїв і меж, які можна покласти в основу визначення необхідного розміру. В кожному окремому випадку розмір компенсації повинен визначити суд на основі повного, всебічного, об'єктивного розгляду справи, врахувавши всі обставини справи, умови життя потерпілого і наслідки, які виникли внаслідок незаконних дій органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. Максимальний розмір компенсації за моральну шкоду, завдану незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, законодавством не обмежений.

Висновки. Для визначення розміру грошової компенсації моральної шкоди, яка була завдана особі незаконним перебуванням під слідством або суду, необхідно брати до уваги такі обставини (критерії): в якому злочині особу обвинувачують (можна брати до уваги класифікацію злочинів залежно від тяжкості); чи було застосовано запобіжний захід до особи і який саме; скільки слідчих дій було проведено і у який час; тривалість досудового слідства; чи перебуває особа у шлюбі; чи має особа дітей; чи працює особа і чи було повідомлено роботодавця про перебування особи під слідством; територіальні межі поширення інформації про перебування особи під слідством або судом. Також, необхідно врахувати наслідки незаконного перебування особи під слідством або судом, зокрема: стан здоров'я особи (фізичний і психічний); стан відносин у шлюбі; стан відносин з дітьми; ставлення близьких родичів і друзів до потерпілого; чи зберіглося за потерпілим місце роботи; чи зберіглося у потерпілого життєві цінності та перспективи. Саме виходячи з таких критеріїв, необхідно визначати оптимальний розмір грошової компенсації моральної шкоди особі. Однак, особа, якій завдано моральну шкоду незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, повинна сама визначити достатній для себе розмір компенсації, обґрунтованість якого встановить суд [5, с.269].

Також поряд із встановленим законодавством грошовим способом компенсації моральної шкоди вважаємо, що доцільно було б встановити і додаткові спеціальні способи компенсації, виходячи із специфіки завданої моральної шкоди та особливостями правовідносин, якими, по суті, було завдано моральної шкоди громадянину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коментар до Конституції України. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 386с.
2. Конституційне право України: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / НАН України; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка / В.Ф. Погорілко (ред.). – К. : Наук. думка, 1999. – 734 с.
3. Цивільний кодекс України. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2015. – 380 с.
4. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 1, ст. 1 (Назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом № 4652-VI (4652-17) від 13.04.2012)/

5. Шимон С.І. Цивільно-правові способи захисту конституційних прав людини (до поняття моральної шкоди) // Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства. – К., 1997. – С. 268-275.

Онищенко О.С. Відшкодування моральної шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду

У статті розкрито правову природу відносин з відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, здійснено аналіз правової регламентації порядку відшкодування моральної шкоди, завданої таким видом деліктів, а також обґрунтовано ряд теоретичних висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на подальше удосконалення цивільного законодавства і практики його застосування.

Ключові слова: моральна шкода; право на відшкодування моральної шкоди; незаконні дії; органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; органи досудового розслідування; органи прокуратури; суд.

Онищенко А.С. Возмещение морального вреда, причиненного гражданину незаконными действиями органов, осуществляющими оперативно-разыскную деятельность, органов досудебного расследования, прокуратуры и суда

В статье раскрыта правовая природа отношений по возмещению морального вреда, причиненного незаконными действиями органов, осуществляющими оперативно-разыскную деятельность, органов досудебного расследования, прокуратуры и суда, осуществлен анализ правовой регламентации порядка возмещения морального вреда, а также обосновано ряд теоретических выводов и практических рекомендаций, направленных на дальнейшее усовершенствование гражданского законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: моральный вред; право на возмещение морального вреда; незаконные действия; органы, осуществляющие оперативно-разыскную деятельность; органы досудебного расследования; органы прокуратуры; суд.

Onishchenko A.S. Compensation for moral damage caused by unlawful actions of the authorities in charge of operational-search activities, pretrial investigation, prosecution and trial

In the article the features of compensation for moral damage caused by unlawful actions of the authorities in charge of operational-search activities, pretrial investigation, prosecution and trial.

Keywords: moral injury, the right to compensation for moral damage illegal activities,, bodies that conduct detective and search activity, pretrial investigation, prosecution and court.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2015.